

ΓΝΩΡΙΖΕΤΕ ΓΙΑ ... τον τζουρά & τις τεχνικές κατασκευής του

Κοριάκου Σάρδη & Γεωργίου Μαντάνη

Ο τζουράς αποτελεί σύνθεση στοιχείων από την αρχαιοελληνική πανδούρα (μακρύ χέρι) και το αραβικό ούτι (μικρό αχλαδόσχημο ηχείο). Η λέξη πανδούρα ή τρίχορδο είναι αρχαία ελληνική. Με το πέρασμα των χρόνων η πανδούρα εξελισσόταν σε ότι αφορά τα κατασκευαστικά της στοιχεία αλλά και ως λέξη: από πανδούρα μετονομάστηκε σε φανδούρα, θαμπούρα, θαμπούριν, ταμπούριν, ταμπουράν για να μείνει έως και σήμερα ταμπουράς. Την ονομασία ταμπουράς χρησιμοποιεί από πολύ παλιά ο ελληνικός λαός για μια σειρά από τα νυκτά όργανα της οικογένειας του λαγούτου, ανεξάρτητα από τις διαστάσεις, τον αριθμό των χορδών και το κούρδισμά τους.

Παλαιότερα, σε πολλά μέρη της χώρας μας τα παιδιά έφτιαχναν ταμπουράδες. Σε μία μακρόστενη σανίδα, μήκους 40 εκ. περίπου και πλάτους 4-7 εκ., κάρφωναν από τρεις ή τέσσερις πρόκες στο κάθε άκρο, στις οποίες δένουν, τεντώνοντάς τες, ισάριθμες χορδές από κλωστή ή τέλι. Τον ταμπουρά τον έπαιζαν με τα δάχτυλα ή με πένα φτιαγμένη από ξεραμένο φλοιό δέντρου ή από καλάμι. Όσα από τα παιδιά επιτηδευόνταν στο πελέκημα, έδιναν στο ξύλο που χρησιμοποιούσαν για να φτιάξουν το μουσικό όργανό τους, το σχήμα του ταμπουρά. Δηλαδή αχλαδόσχημο από το ένα άκρο και ίσιο το άλλο. Ο ταμπουράς ενώ διατηρεί γενικά την αχλαδόσχημη μορφή του, παρουσιάζει μία μεγάλη μορφολογική ποικιλία. Συναντάμε δηλαδή ηχεία στενόμακρα ή κοντά και φαρδιά στη βάση τους, ηχεία με μικρό βάθος και ελαφρά κυρτή σκάφη ή με μεγάλο βάθος και ημισφαιροειδή σκάφη. Παλαιότερα χρησιμοποιούσαν για ηχείο το καύκαλο χελώνας, το μισό ξεραμένης κολοκύθας ή και άλλα αντικείμενα, όπως π.χ. το παγούρι, με το οποίο έφτιαχναν μικρούς πρόχειρους τζουράδες στο στρατό και στις φυλακές. Οι παλαιότεροι θυμούνται επίσης είδη τζουράδων με καπάκι από κατεργασμένο δέρμα και όχι από ξύλο. Χαρακτηριστικά έλεγαν: «ήταν μονόξυλο, από καρνά ή δρυ, που το κούφαιναν μέσα και πάνω τέντωναν τομάρι αργασμένο».

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο τζουράς κατασκευαζόταν σε τρία μεγέθη - μπόγια. Σήμερα έχει επικρατήσει το μεσαίο μέγεθος, όπου και αυτό όμως διαφέρει από κατασκευαστή σε κατασκευαστή, αν και οι διαφορές αυτές, είναι μικρές και χωρίς ιδιαίτερη σημασία για όλη την οικογένεια του οργάνου. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στον εκτελεστή, που ανάλογα με τη σωματική του διάπλαση – ψηλός – κοντός – παχύς – αδύνατος – με μακριά δάχτυλα ή κοντά αλλά και τις καθαρά μουσικές του προτιμήσεις ζητάει από τον κατασκευαστή το ηχείο, π.χ. του οργάνου να είναι περισσότερο ή λιγότερο βαθύ, το μπράτσο μακρύτερο ή κοντύτερο κ.ο.κ. Το μάκρμα ή κόντεμα του χεριού δεν συνεπάγεται και ανάλογη αυξομείωση στις διαστάσεις του ηχείου. Οι τζουράδες αυτοί

φτιαγμένοι σε διάφορες εποχές, από το 1862 έως σήμερα, αποτελούν τη ζωντανή ιστορία της κατασκευής του λαούτου στην Ελλάδα τα τελευταία εκατόν σαράντα χρόνια, γιατί τα χρόνια αυτά συμπίπτουν με την ακμή αλλά και την παρακμή του τζουρά στον τόπο μας.

Ο τζουράς, όπως άλλωστε και τόσα άλλα ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα, αν και ακολουθεί στην κατασκευή του ότι αιώνες τώρα έχει καταξιώσει η παράδοση σε αυτόν τον τομέα, από εργαστήρι σε εργαστήρι, αλλά και στον ίδιο τον κατασκευαστή από το ένα στο άλλο όργανο που φτιάχνει, παρουσιάζει, ωστόσο, ένα πλήθος μικροδιαφορές στις διαστάσεις και στον τρόπο της κατασκευής. Απόδειξη ζωντανή της ερευνητικότητας και του προβληματισμού των κατασκευαστών του για ωραιότερο ή υψηλότερο ήχο, για να αντέχει το όργανο στις καιρικές μεταβολές και να μην σκεβρώνει, για αυτή καθαυτή την ομορφιά της κατασκευής. Διαφορές που όχι μόνο δεν αντιστρατεύονται την παράδοση, αλλά αντίθετα την κρατούν ζωντανή, ανανεώνοντάς την. Ο τζουράς στις πόλεις φτιάχνεται σε εργαστήρια με μακριά παράδοση το καθένα. Από την υπομονετική, προσεχτική και με μεράκι κατασκευή του, που ακολουθεί πάντα την ίδια σειρά – σκάφος, χέρι, καπάκι – εξαρτάται ουσιαστικά η στερεότητα, η καλή λειτουργία και η ηχητική απόδοση του οργάνου. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιούσαν για το σκάφος ξύλα σκληρά όπως έβενο, παλίσανδρο, σφενδάμι, μουριά, μαόνι, καρδιά, για το σκελετό του χεριού φλαμούρι ή άλλο μαλακό ξύλο, ενώ για το καπάκι λευκή ξυλεία συνήθως πεύκο ή ερυθρελάτη. Το σκάφος όταν κατασκευάζεται με ντούγιες γίνεται με τη βοήθεια ενός ξύλινου καλουπιού στο επάνω μέρος του καλουπιού βιδώνεται προσωρινά ένας ξύλινος ντάκος από φλαμούρι ή άλλο μαλακό ξύλο. Πάνω σε αυτόν τον τάκο – που θα παραμείνει στο εσωτερικό του ηχείου ως στήριγμα στο οποίο αργότερα θα δημιουργήσουν μία εσοχή για να θηλυκώσει το χέρι – στερεώνονται οι ντούγιες. Στη μέση του τάκου προσαρμόζουν την ντουγομάνα και κατόπιν τις άλλες ντούγιες, μία δεξιά, μία αριστερά, κολλώντας τις πάνω στον τάκο και μεταξύ τους με ψαρόκολλα. Για να κυρτώσουν οι ντούγιες και να πάρουν το σχήμα του καλουπιού, τις «σιδερώνουν», μία – μία, την ώρα που τις κολλάνε με ένα ειδικό σίδερο, που σήμερα λειτουργεί με ηλεκτρισμό σε ορισμένα εργαστήρια. Παλιότερα το σκάφος του τζουρά είχε πολλές ντούγιες, έως 27 ή και 33, σήμερα έχει ως 23 και συχνά λιγότερες, απόρροια μίας κάποιας βιομηχανοποίησης του είδους, ιδιαίτερα για το μπουζούκι, που στέλνεται σε ποσότητες στο εξωτερικό, περισσότερο στον Ελληνισμό της Αμερικής, της Αυστραλίας και του Καναδά. Σημειώνουμε ακόμα ότι οι καλοί κατασκευαστές του τζουρά, όταν κόβουν τις ντούγιες, δεν έχουν ανάγκη να συμβουλευτούν το μέτρο για το μήκος, το φάρδος, τη λέπτυνση προς τα δύο άκρα της ντούγιάς. Προχωρούν στη δουλειά τους με το μάτι, και δεν πέφτουν ποτέ έξω στη συμμετρία του οργάνου. Την κατασκευή της σκάφης συμπληρώνουν κολλώντας γύρω – γύρω πάνω στις ακριανές ντούγιες, τα λεγόμενα πλαϊνά και στο κάτω μέρος του σκάφους, εκεί που σμίγουν οι ντούγιες, την κολλάντζα. Από το ίδιο ξύλο με τις ντούγιες, τα πλαϊνά και η κολλάντζα βοηθούν να συγκρατούνται γερά οι ντούγιες στα ακριανά σημεία του σκάφους. Όταν ξεραθεί η κόλλα και κολλήσουν καλά οι ντούγιες, αφαιρούν το καλούπι, καθαρίζουν με μία ξύστρα το μέσα μέρος του σκάφους και το «κορδελιάζουν» κάθετα, κάποτε και οριζόντια, κολλάνε δηλαδή στην ένωση κάθε ντούγας μία λωρίδα πανόχαρτο. Τέλος, στη βάση της σκάφης, από μέσα, στο μέρος όπου από έξω είναι η κολλάντζα, κολλάνε ένα λεπτό τάκο από οποιοδήποτε ξύλο.

*Τζουράς όπως κατασκευάστηκε στο Τμήμα Σχεδιασμού και Τεχνολογίας Ξύλου και Επίπλου
(Πτυχιακή εργασία κ.κ. Σάρδη Κυριάκου & Παπαχριστοπούλου Μαρίας)*

Το μπράτσο από μονοκόμματο φλαμούρι, θηλυκώνει στο αυλάκι του τάκου που έχει ανοιχτεί σε σχήμα χελιδονοουράς, ειδικά για αυτό το σκοπό. Το χέρι πρέπει να εφαρμόσει τέλεια στον τάκο και να κολλήσει στέρεα. Όσο πιο τέλεια τάκος και χέρι αποτελούν ένα σώμα, τόσο το όργανο είναι στερεότερο και προπαντός

δεν σκεβρώνει. Τα τελευταία χρόνια, το χέρι δεν γίνεται πάντα από μονοκόμματο φλαμούρι, αλλά και από επικολητή ξυλεία. Στην περίπτωση αυτή, ο κατασκευαστής δεν είναι υποχρεωμένος να επενδύσει το μπράτσο με καπλαμά για να αποφύγει το σκέβρωμα, όπως κάνει όταν το μπράτσο είναι μονοκόμματο. Το πως θα αποφύγει το σκέβρωμα του μπράτσου και γενικά του οργάνου, είναι η μόνιμη, βασική έγνοια κάθε καλού κατασκευαστή οργάνου. Το καπάκι ίσιο ή λίγο κυρτό, γίνεται πάντα από λευκή ξυλεία, συνήθως πεύκο ή έλατο. Μία λεπτή σανίδα πεύκου σκίζεται εγκάρσια, και τα δύο αυτά φύλλα τα προσαρμίζουν σε ένα καλούπι και τα στερεώνουν από μέσα με μία καμάρα από λευκή ξυλεία. Την ελαφρά του κύρτωση, που το κάνει πιο ανθεκτικό στην πίεση των χορδών, το καπάκι την αποκτάει εφόσον στερεώνεται πάνω σε κυρτωμένη καμάρα.

Τα ξύλα που χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή του τζουρά και όλων των οργάνων γενικότερα, τα αφήνουν πάντα να ξεραθούν καλά, δύο και τρία χρόνια. Οι καλοί μάστορες εξακολουθούν να προτιμούν τη φυσική και όχι την τεχνητή ξήρανση. Η φυσική αφήνει πάντα κάποια υγρασία στο ξύλο, και αυτό το κρατάει ζωντανό, ενώ η τεχνητή ξήρανση πεθαίνει λένε το ξύλο. Ιδιαίτερα για τα όργανα με καμπύλες, που χρειάζονται σιδέρωμα, όπως τζουράς, ταμπουράς, μπουζούκι, μπαγλαμάς, το ξύλο τους πρέπει να έχει κάποια υγρασία για να μπορεί να δουλεύεται. Ξύλα σκληρά χρησιμοποιούν για τα όργανα που δεν χρειάζεται να τους δώσουν καμπύλες με το σίδερο, δηλαδή τα σκαφτά, όπως ο σκαφτός τζουράς, ο σκαφτός ταμπουράς κ.α. Άλλοτε εκτός από τη φυσική ξήρανση χρησιμοποιούσαν και έναν άλλο τρόπο: έβραζαν τα ξύλα μέσα σε νερό και αλάτι, και αυτό τα «εμπόδιζε να σκάσουν», υποστηρίζουν οι παλιοί κατασκευαστές οργάνων. Ορισμένοι μάλιστα αγόραζαν σε τιμές ευκαιρίας παλιά έπιπλα, καλής κατασκευής και από καλά ξύλα, τα αποσυναρμολογούσαν και χρησιμοποιούσαν το ξύλο τους για την κατασκευή οργάνων. Αφού κολληθεί το καπάκι, το «στολίζουν», με την ένθετη τεχνική γύρω στη ροδάντζα, με φιλέτα ή με γεωμετρικά σχήματα – μικρούς ρόμβους, τρίγωνα, παραλληλόγραμμα κ.α. – παλαιότερα από φίλντισι και πολύτιμα ξύλα, σήμερα από κοινό ξύλο ή πλαστική ύλη. Στα στολίδια αυτά, όπως και στο γλυπτό αραβούργημα της ροδάντζας, είναι φανερή η επίδραση της διακοσμητικής τέχνης της Ανατολής.

Την κατασκευή του τζουρά, αφού συναρμολογηθούν τα κύρια μέρη - σκάφη, μπράτσο, καπάκι - την ολοκληρώνουν οι παρακάτω συμπληρωματικές εργασίες: καμπυλώνουν πρώτα το πίσω μέρος του μπράτσου, για να γλιστράει και να ανεβοκατεβαίνει εύκολα το αριστερό χέρι στο παίξιμο και κόβουν το μπράτσο στο μήκος που θέλουν. Όταν το μπράτσο είναι μονοκόμματο, ντύνουν το καμπυλωμένο του μέρος με λεπτές ντούγιες καπλαμά από το ίδιο ξύλο του σκάφους. Στο μπροστινό μέρος κολλάνε την πλάκα, μία λεπτή λωρίδα ξύλου, συνήθως από έβενο ή άλλο σκληρό ξύλο, που καλύπτει όλη την επιφάνεια του μπράτσου και έρχεται σε ευθεία με το καπάκι. Την πλάκα, ή αλλιώς ταστιέρα, την στολίζουν δεξιά και αριστερά, κατά μήκος του μπράτσου, με ένθετα λεπτά ξύλινα φιλέτα ή διάφορα γεωμετρικά σχήματα. Εκτός από την ομοιομορφία με το σκάφος, το ντύσιμο του μπράτσου έχει και ένα άλλο ουσιαστικό σκοπό: εμποδίζει το χέρι να σκεβρώσει. Κατόπιν κολλάνε τον καράβολα θηλυκώνοντάς τον στο επάνω μέρος του μπράτσου και ανοίγουν στα πλαϊνά του από τρεις τρύπες για να μπουν τα έξι κλειδιά. Τα κλειδιά παλαιότερα ήταν ξύλινα, όπως του βιολιού και λέγονταν στριφτάλια, στριφτάρια ή κοπίλια. Καράβολας και χέρι σχηματίζουν αμβλεία γωνία για να βοηθάει τον οργανοπαίκτη να κουρδίζει εύκολα το όργανό του. Αφού το ζύσουν με ζύστρα και το λειάνουν, στην αρχή με χοντρό και προοδευτικά με όλο και πιο λεπτό γυαλόχαρτο, ο τζουράς είναι έτοιμος για το λουστράρισμα και τέλος για το «αρμάτωμα». Πρώτα όμως σημαδεύουν πάνω στο καπάκι το μέρος όπου θα μπει ο καβαλάρης, και στο μπράτσο τις ημιτόνιες αποστάσεις για τα τάστα. Στη συνέχεια κολλάνε στην ταστιέρα τα λεγόμενα «διακριτικά των φωνών», λεπτά δηλαδή πλακίδια, συνήθως stroγγυλά, παλαιότερα από φίλντισι ή σεντέφι και σήμερα από πλαστική ύλη. Αυτά τα τοποθετούνε το πρώτο ανάμεσα στο δεύτερο και τρίτο τάστο, το δεύτερο ανάμεσα στο έκτο και έβδομο και το τρίτο ανάμεσα στο ένατο και δέκατο τάστο. Ανάμεσα στο τέταρτο και πέμπτο τάστο κολλάνε ένα άλλο διακριτικό, τον *μαστόρη*, που βοηθάει στο κούρδισμα. Πατώντας ο οργανοπαίκτης τη δεύτερη χορδή, το λα, στη θέση που είναι το διακριτικό έχει το φθόγγο ρε στο πέμπτο τάστο, το φθόγγο δηλαδή που πρέπει να έχει η πρώτη χορδή του τζουρά, μία οκτάβα όμως υψηλότερη. Χτυπώντας ελεύθερη την επάνω συρμάτινη χορδή ρε, την κουρδίζεις στον ίδιο τόνο. Ανάλογα κουρδίζεις και την μπουργάνα αλλά μία οκτάβα χαμηλότερα. Ο τρόπος αυτός του κούρδισματος είναι για τους αρχάριους, - «*πάτα μαστόρη*» λέει ο δάσκαλος στο μαθητευόμενο – γιατί ο έμπειρος δάσκαλος κουρδίζει το όργανο με το αυτί. Προετοιμάζουν το λουστράρισμα αλείφοντας το σκάφος και το μπράτσο με λάδι. Το λάδι, έλεγαν οι οργανοποιοί, φέρνει το ξύλο στο χρώμα του και βοηθάει να γλιστράει η μπάλα. Μπάλα εννοούσαν μία αυτοσχέδια κατασκευή φτιαγμένη με μπαμπάκι τυλιγμένο σε τουλπάνι. Με τη μπάλα λουστράρουν το όργανο. Το λούστρο που χρησιμοποιούσαν ήταν γομμαλάκα (*κόμμι το λάκειον*) διαλυμένη σε οινόπνευμα. Το καλό

λουστράρισμα γίνεται σταδιακά, ένα στρώμα κάθε μέρα «για να τραβάει το λούστρο». Κάθε στρώμα λούστρου πρέπει να γίνεται όσο το δυνατό λεπτότερο. Οι καλύτερες εποχές για το λουστράρισμα είναι η άνοιξη και το φθινόπωρο. Η ξηρασία το καλοκαίρι και η υγρασία το χειμώνα δεν βοηθούν τον τεχνίτη να δουλεύει με άνεση την μπάλα. Το καπάκι το λουστράρουν σήμερα με ευρωπαϊκό λευκό λούστρο. Τη ροδάντζα δεν τη λουστράρουν, τη χρυσώνουν. Παλιότερα είχε το φυσικό χρώμα του υλικού, από το οποίο ήταν φτιαγμένη: ταρταρούγα, κόκκαλο, πολύτιμο ξύλο.

Μετά το λουστράρισμα, τοποθετούν στο καπάκι, στο μέρος που έχουν σημαδέψει, τον καβαλάρη και τον τερσέ στο χώρο ανάμεσα στον καβαλάρη και στη ροδάντζα. Ο τερσές προφυλάσσει το καπάκι από τη φθορά που πιθανόν να δημιουργεί η πένα όταν παίζει. Ο τερσές άλλοτε ήταν φτιαγμένος από δέρμα ταρταρούγα και άλλα υλικά ενώ σήμερα από σκληρό ξύλο ή πλαστική ύλη. Στο επάνω μέρος του μπράτσου, στο σημείο που αρχίζει ο καράβος, κολλάνε το «μαξιλάρι» και δημιουργούν επάνω σε αυτό έξι εγκοπές σε τρία ζεύγη για να περνούν οι χορδές. Το μαξιλάρι πρέπει να έχει τόσο ύψος, ώστε όταν περαστούν οι χορδές, να μην ακουμπούν στα τάστα. Τα τάστα, όπως και σήμερα φτιάχνονται από κράμα μετάλλου, αλουμίνιο και σίδηρο. Τα τάστα τοποθετούνται κατά ημιτόνια. Σε καθορισμένα σημεία της ταστιέρας γίνονται οι κατάλληλες εγκοπές σε ύψος και πάχος ώστε τα τάστα να εφαρμόζουν πλήρως. Το μυστικό στην τεχνική των τότε οργανοποιών ήταν να λιμάρουν τα τρία πρώτα τάστα με τέτοιο τρόπο, ώστε το πρώτο τάστο να είναι λίγο πιο ψηλό από το δεύτερο και το δεύτερο λίγο πιο ψηλό από το τρίτο. Έτσι, όταν πατούν το δάχτυλο στο πρώτο τάστο οι χορδές να μην «βρίσκουν» στο δεύτερο. Το ίδιο όταν πατούν στο δεύτερο οι χορδές να μην «βρίσκουν» στο τρίτο τάστο. Για τα υπόλοιπα τάστα δεν χρειάζεται να συνεχισθεί η ίδια τακτική. Οι χορδές δεν ακουμπούν στα υπόλοιπα τάστα χάρη πια στο ύψος του καβαλάρη. Αφού τοποθετήσουν τα τάστα, «αρματώνουν», περνάνε δηλαδή τις χορδές στο όργανο. Τέλος κολλάνε ένα λεπτό *πετσάκι* - το σημερινό φιλέτο - στη βάση του οργάνου, στο σημείο που ενώνεται το καπάκι με το σκάφος. Το πετσάκι εμποδίζει τον ιδρώτα του δεξιού χεριού, που ακουμπά συνεχώς στο μέρος αυτό κατά τη διάρκεια του παιξίματος, να «ποτίσει» το καπάκι και να το ξεκολλήσει από το σκάφος. Η πένα, ή πλήκτρο όπως συνήθιζαν να το λένε οι οργανοπαίχτες, γίνεται από φτερό αρπακτικού πουλιού, συνήθως γύπα, αετού ή γερακιού και στην ανάγκη από φτερό διάνου ή πλαστικό. Καλύτερες πένες θεωρούνται αυτές που γίνονται από φτερό όρνιου, γιατί είναι μεγαλύτερης αντοχής, μαλακότερες και δίνουν γλυκύτερο ήχο.

Η μελέτη των παραδοσιακών οργάνων δεν φωτίζει μόνο την ιστορία της μουσικής ή της τεχνολογίας, ή της κοινωνιολογίας, αλλά γενικότερα την ιστορία του τόπου μας. Είναι επιτακτική ανάγκη η γνώση αυτή και οι λεγόμενες παραδοσιακές τεχνικές να γίνουν γνωστές, να μεταδοθούν στους νέους και να «περάσουν» στις επόμενες γενιές.

Ο κ. **Κυριάκος Σάρδης** είναι πτυχιούχος του Τμήματος Σχεδιασμού και Τεχνολογίας Ξύλου και Επίπλου (ΤΕΙ Λάρισας) και σήμερα ένας κατασκευαστής ξύλινων μουσικών οργάνων.

Ο Καθηγητής **Γ. Μαντάνης** είναι υπεύθυνος του Εργαστηρίου Τεχνολογίας Ξύλου, ειδικός σε θέματα επιστήμης ξύλου (www.teilar.gr/~mantanis).